

EESTI MURRETE UURIMINE

KARL PAJUSALU¹

1. Sissejuhatus

Murdeuurimine oli 20. sajandil eesti keeleteaduse keskseid alasid. 1920.–30. aastatel oli Tartu Ülikooli eesti keele professori Andrus Saareste peamiseks uurimisalaks eesti murded. Saareste juhendamisel tegid ka paljud selleaegsed eesti keele üliõpilased väli- ja uurimistöid murretest. Akadeemiline Emakeele Selts pani tollal oma tegevusega aluse eesti murrete andmekogudele. Oluline on, et esimese Eesti riigi ajal valitud murdeuurimise teoreetilised suunad jäid mitmeti valitsevaks ka 20. sajandi teisel poolel. Selle mõistmine, mis on eesti murded ja mida tähendab eesti murdeuurimine, pärineb tänapäevalgi suuresti Saareste 1930. aastate töödest (eesti murdeuurimise ajaloo kohta vt Pajusalu jt 2002, 1.2).

Uuel iseseisvusajal 1990. aastatel on siiski märgata eesti dialektoloogias murrangut, mis sai õigupoolest alguse juba 1980. aastatel. Murrangu paratamatuks taganttõukajaks on olnud traditsiooniliste eesti kohamurrete hääbumine. Tänapäeva Eestis toetub ajalooliste murrete uurimine juba vältimatult arhiivitööle. Murrete tasandumine eesti kõnekeele piirkondlikeks erijoonteks või parimal juhul emantsipeerumine uuteks kohalikeks kirjakeelteks, nagu Võru murde puhul, on toonud kaasa ka vajaduse uuelaadsete uurimismeetodite järele. Nagu rahvusvahelises lingvistikas, nii ka Eestis on osa murdeuurimisest lähenenud sotsiolingvistikale, uue teadusalana on esile kerkinud murdesotsioloogia. Viimastel aastatel on uued allkeeled ehk eesti keele kohalikud ja sotsiaalsed erikujud pigem tugevdanud oma positsioone kirjakeele kõrval. Käesolev ülevaade eesti murdeuurimise seisust käsitleb siiski praeguste eesti allkeelte uurimist ainult riivamisi, jättes selle sotsiolingvistika uurimisseisu analüüsilaks. Järgnevalt on iseloomustatud eesti dialektoloogiat eelkõige kui ajalooliste eesti kohamurrete uurimist.

Kuid ajalooliste eesti murrete uurimiseski on toimunud murrang. Peale uurimisobjekti eespool mainitud vältimatu muutuse on selleks olnud mitmeid positiivseid eeldusi. Kõigepealt – eesti murrete kirjeldamine on jõudnud uude seisule. Näiteks hiljaaegu trükist tulnud saarte murdetekstide kõitega jõudis lõpule eesti murrete akadeemiline tekstisari. See, et kõikide eesti

¹ Ülevaate valmimisele on oluliselt kaasa aidanud Jüri Viikberg, kes koostas ülevaated murdeuurimisest Eesti Keele Instituudis ja Tallinna Pedagoogikaülikoolis.

murrete kohta on saadaval autentsed tekstid koos põhjalike eessõnadega murrete häälikuliste ja morfoloogiliste erijoonte kohta, teeb võimalikuks uued üldistavad käsitlused eesti murrete kohta. Üheks näiteks sellest on läbi ajaloo esimesed eesti murrete kohta üldist teavet jagavad laserplaat „Eesti murdeplaat” (Viikberg 2002) ja murrete kõrgkooliõpik (Pajusalu jt 2002). Elektrooniline andmetöötlus on saanud murrangu teiseks taganttõukajaks. Eesti murrete uurimist hõlbustavad juba praegu Eesti Keele Instituudis (EKI) ja Tartu Ülikoolis (TÜ) loodud murdekeelendite otsingu- ja analüüsiprogrammid. EKI ja TÜ koostöös valmiv eesti murrete elektrooniline korpus annab täiesti uuelaadse võimaluse kõigile eesti keele uurijatele jälgida hääliku- ja grammatikanähtusi ka ajaloolistes eesti murretes.

Murdeuurimine Eestis pole enam ainult asi iseendas. See on saamas üha rohkem osaks eesti keele ajaloo ja praeguste struktuurijoonte üldisest uurimisest. Võimalus keelendite murde-esinemuste kohta hõlpsamalt andmeid saada toetab ka sugulaskeelte ja Läänemere keeleareaali tüpoloogilise omapära uurijate tööd.

Kirjeldatud muutused eesti dialektoloogias ei ole veel jõudnud lõpule. Mitmed suurprojektid on hetkel pooleli ja vajavad lähematel aastatel lõpuleviimiseks senisest suuremaid uurija- ja uurimisressursse. Püüan järgnevalt eesti murrete uurimisseisu iseloomustades sedagi näidata.

2. Eesti murdeuurimine aastatel 1992–2002

1991. aasta detsembris toimus Emakeele Seltsi murdekonverents, millel arutati uut olukorda, kuhu eesti murdeuurimine oli jõudnud (vt Meri 1992). Leiti, et Saareste jt poolt 1920. aastatel algatatud viisil eesti murdeid koguda ja uurida enam hästi ei saa. Konverentsil tutvustati ka eesti dialektoloogia uusi suundi, näiteks eesti murrete elektroonilisi andmebaase (Viks 1992), sotsiolingvistilist murdeuurimist (selle järelkajaks artikkel Org jt 1994), murde kui kõnekeele uurimist jne. Tekkis mõte saata nagu sõdadevahelisel ajal taas üliõpilasi Emakeele Seltsi stipendiaatidena murret koguma, nüüd aga selleks, et fikseerida sotsiodialektoloogia meetodeid kasutades eesti murrete tegelik olukord 1990. aastatel. Sellest ideest sündis Emakeele Seltsi ja Tartu Ülikooli ühisprojekt „Eesti murdeainese süvendav kogumine” (1992–1995). Projekti raames käisid üliõpilased murdeekspeditsioonidel Lõuna-Eestis ja Kihnus, kus talletasid eri põlvkondade murdelist kõnekeelt, jälgides süvitsi kõnelejat ja kõneldavat mõjutavaid sotsiaalseid ja situatiivseid faktoreid. Sellele projektile ei tulnud järke, aga mitmest projektis osalenud üliõpilasest on saanud noorema põlvkonna keeleteadlased, kes praegu osalevad eesti murrete elektroonilise korpuse tegemisel jm uutes projektides. Paraku neist ei ole küll keegi läinud tööle Eesti Keele Instituuti, mis on praegugi jäänud suurimaks eesti murrete uurimise keskuseks.

Viimasel kümnendil on paljud eesti murdeuurimise suurtööd, nagu eesti murrete sõnaraamat ja murdetekstide akadeemiline sari, ka elektrooniline

murdekorpust, põhinenud eelmistel aastakümnetel kogutul ja kirjeldatul. Paranenud publitseerimisolud on võimaldanud välja anda lisaks aastakümneid käsikirjas seisnud uurimusi. Samas on märgatav uurimissuundade mitmekesisustumine. Ka uurimiskeskusi ja -rühmi on tulnud juurde. Juba sissejuhatavalt võib ütelda, et viimane kümnend on olnud valminud ja avaldatud tööde poolest eesti murdeuurimises rikkaim läbi aegade. Teiselt poolt on selle aja jooksul jäänud lahendamata ja võimendunud mitmed eesti dialektoloogia tulevikku varjutavad probleemid, mis on seotud kõigepealt uurimistöö põlvkondadevahelise järjepidevuse säilitamisega. Kuid neid on asjakohasem arutada ülevaate lõpul.

Järgnevalt vaatlen kõigepealt eesti dialektoloogia viimast kümnendit asutuste ja uurijate lõikes, seejärel käsitlen andmekogusid, ainetiku publitseerimist ja tähtsamaid uurimusi.

2.1. Asutused, uurimisrühmad, uurijad

Aastatel 1992–2002 on eesti murdeid uuritud Eesti Keele Instituudis, Tartu Ülikoolis, piiratumalt Emakeele Seltsis (ES) ja Tallinna Pedagoogikaülikoolis (TPÜ). Kaudsemalt on murretega tegeldud Kirjandusmuuseumis. 1990ndate lõpul on uue asutusena lisandunud Võru Instituut (VI). Eesti murrete alaseid uurimusi on valminud ka Soomes Helsingi ja Turu ülikoolis ning Rootsis Uppsala ülikoolis.

Eesti Keele Instituudis ühendati 1999. a murdesektoriga soome-ugri keelte sektori vähesed jäänused, sektori uueks nimetuseks sai eesti murrete ja lähisugukeelte sektor. See muudatus ei ole aga tähendanud murdeuurimise sisulise tähtsuse ja osakaalu vähenemist EKIs.

EKIs on murdeuurijatena praeguseni tööl enamik neist teadlastest, kes juhtisid murdesektori projekte ka aastal 1992. Sektori teaduslik produktioon on olnud erakordselt rikkalik. Peaaegu kõiki EKI praeguseid murdeuurijaid ühendab kuulumine sõnaraamatu töörühma (Anu Haak, Evi Juhkam, Varje Lonn, Helmi Neetar, Piret Norvik, Vilja Oja, töörühma juht Jüri Viikberg). Marja Kallasmaa uurib kohanimesid. Järelkasvu on sektor saanud rohkem TPÜ lõpetanutest. Neist Kaire Pihelgas ja Taimi Rosenberg on osalenud Helmi Neetari poolt juhitud Hargla morfoloogia projektis. TÜ lõpetanud Mari Kendla, kes uurib eesti kalanimetusi, on TPÜ doktorant (juhendaja Viikberg). Endised murdesektori juhatajad Mari Must ja Valdek Pall on jätkuvalt olnud teaduslikult aktiivsed ja avaldanud mitmeid uusi uurimusi.

EKI murdesektori suuremateks töödeks on olnud „Eesti murrete sõnaraamat” (aastatel 1994–2002 on sõnaraamatut ilmunud kokku 12 vihikut), eesti murrete akadeemiline tekstisari (1995–2002 on ilmunud viis köidet), eelnimetatud Hargla murraku morfoloogia projekt (Pihelgas 2000, Rosenberg 2000), Lääne-Eesti kohanimed projekt (Kallasmaa 1996, 2000a, 2000b), koostöös TÜga eesti murrete elektrooniline andmebaas (vt Lindström

jt 2001), koostöös TÜ, Soome ja Karjala teadlastega läänemeresoome keeleatlaselise projekt „Atlas linguarum fennicarum” (ALFE, Helmi Neetar, Vilja Oja) ja murdeplaatide tegemine (Mari Kendla, Jüri Viikberg).

EKI murdeuurijatest on filosoofiadoktori väitekirja kaitsnud Marja Kallasmaa Saaremaa kohanimedest (2000) ja Vilja Oja eesti murrete värviniimetustest (Oja 2001), magistritööd Evi Juhkam eestirootsi ja eesti murrete kontaktidest (Juhkam 1998), Piret Norvik kirderanniku leksikaalsetest kontaktidest (Norvik 1998), Mari Kendla Lääne-Eesti kalanimetustest (Kendla 1999). Ka Lembit Vaba doktoritöö eesti ja läti keelesuhetest (Vaba 1997) sisaldab palju uut eesti murrete kohta.

Tartu Ülikooli murdeuurimises toimus 1990. aastatel järsk põlvkonnavaheetus. 1993. a. suri TÜ eesti keele kateedri pikaajaline murrete õppejõud dotsent Aino Valmet. EKI murdesektorist oli 1991. a. tulnud TÜsse põhikohaga tööle Karl Pajusalu, kes oli juba varasematel aastatel õpetanud TÜs õppeülesandetäitjana murdeaineid ja juhendanud murdepraktikaid. Kuid 1992. a. läks ta tööle Soome Turu ülikooli eesti keele lektoriks ja töötas seal 1996. a. sügiseni. Valmet, Pajusalu ja TÜ teadur ning sotsiolingvistika õppejõud Tiit Hennoste olid üheskoos algatanud Emakeele Seltsi ja Tartu Ülikooli ühisprojekti „Eesti murdeainese süvendav kogumine” (1992–1995; ESi poolne projekti juht oli teadussekretär Mart Meri), mida järgnevatel aastatel juhtisid Hennoste ja Pajusalu, kes juhendasid ka mitmeid üliõpilaste murdetöid. Hennoste ja Pajusalu teaduslike huvide tõttu tõusis siis TÜs esiplaanile keele dünaamikat ja sotsiolingvistilisi mõjureid jälgiv murdeuurimine.

Samuti EKIs tuli 1993. a. TÜsse eesti murrete dotsendiks Ellen Niit, kes õpetas murdeaineid ja oli üliõpilaste murdetööde põhiliseks juhendajaks TÜ eesti keele õppetoolis aastatel 1993–1997. Järgnevatel aastatel on TÜs eesti murrete õpetamist ja uurimist juhtinud Karl Pajusalu. Niit töötas 1997–2002 Turu ülikoolis, aastast 2002 on jällegi TÜ eesti murrete dotsent. Oluliseks sündmuseks TÜ dialektoloogias on olnud eesti keele ajaloo ja murrete õppetooli asutamine 1999. a. Aastal 2000 valiti õppetooli professoriks K. Pajusalu.

Peale selle on TÜs eesti murrete ajaloo ja kirderanniku murretega tegelenud läänemeresoome keelte professor Tiit-Rein Viitso (nt Viitso 1996) ja emeriitprofessor Paul Alvre (nt Alvre 2000).

Viimasel kümnendil olid TÜ murdeuurimise põhisuundadeks murrete muutumise ja nivelleerumise uurimine (Pajusalu 1992a, 1992b, 1997, 1999a, 1999b, osaliselt Pajusalu 1996, Pajusalu jt 1999, Grigorjev jt 1997, Velsker 2000, T. Iva 2002), saarte murde häälikujoonte, sõnavara ja kontaktide uurimine (Sedrik 1994a, 1994b, 1995, 1999, Niit 1997, 2002, Uind 2000), lõunaeeesti foneetika ja fonoloogia (Pajusalu 1998, 2000b, 2001, Pajusalu jt 2000, Parve 1998, 1999, 2000, Teras 1998a, 1998b, 1999, 2001, S. Iva 2000a, 2000b), lõunaeeesti morfosüntaks ja sõnavara (Pajusalu, Muiþniece 1997, Metslang, Pajusalu 2002a, 2002b, S. Iva 2002), ajaloolise Võrumaa kohani-

med (Saar 1998, 1999, 2001, FASTER, Saar 2002), murdesüntaks (Lindström 1997a, 1997b, Hennoste 2002), rahvalaulude murdekeel (Niit 1997), eesti murdeliigenduse ja allkeelte üldküsimumused (Pajusalu 1992a, 1999a, Pajusalu jt 2002, Hennoste 2000). Murrete uurimisel on hakatud rakendama sotsiolingvistika kvantitatiivse paradigma ja optimaalsusteooria meetodeid (vt Pajusalu 2002). Suurimaks projektiks on koostöös EKiga loodav eesti murrete elektrooniline korpus (selles osalevad TÜ poolt Karl Pajusalu, Ellen Niit, Liina Lindström, Mari-Liis Kalvik, Mari Mets, Pire Teras, Ann Veismann, Eva Velsker, vt Lindström jt 2001).

Aastatel 1992–2002 on TÜs kaitstud eesti murretest 18 bakalaureuse-tööd ja 9 magistritööd (Pajusalu 1992b, Sedrik 1994b, Teras 1998a, Parve 1999, Uind 2000, Velsker 2000, Saar 2001, S. Iva 2002, T. Iva 2002), neist enamik viiel viimasel aastal. 1996. a kaitses Karl Pajusalu Turu ülikoolis doktoritööd Karksi murraku verbimorfoloogia varieerumisest (Pajusalu 1996).

Tartu Ülikoolis on peale kasvanud uus murdeuurijate põlvkond. Uutest murdemagistritest tegeleb enamik praegu doktoritöö kirjutamisega. Kõige lähemal ajal on valmimas Merike Parve ja Pire Teras doktoritööd lõuna-eesti murrete foneetikast.

Emakeele Seltsil on läbi aastakümnete olnud täita asendamatu roll EK ja TÜ murdeuurijaid koondava ja asjaarmastajatest murdekorrespondentide tegevust koordineeriva asutusena. Päriselt iseseisvaid uurimisprojekte pole ESil saanud olla, sest seltsis ei ole teadurikohti. Kuid selts on olnud katusorganisatsiooniks projektidele, mille põhitäitjad on mitme asutuse töötajad. Viimasel kümnendil on ES olnud eriti aktiivne murdekogumise ja -uurimise üldsuundade üle peetud arutelude algatajana. ESi murdetegevust on korraldanud murdetoimkond, mida on juhtinud EK-i töötajad Jüri Viikberg (1988–1994) ja Anu Haak (1993–1996). Murdekorrespondente on juhendanud kogu vaadeldava perioodi Helju Kaal².

Eespool on juba kirjutatud ESi 1992. a murdekonverentsist ning ESi ja TÜ ühisprojektist „Eesti murdeainese süvendav kogumine” (1992–1995). 1997. a toimus järgmine murdekonverents, kus arutati eesti dialektoloogia uusi töösuundi. Aastast 1996 otsustati loobuda seniste murde- jm keelekogumise võistluste korraldamisest, kuna nende tulemused olid jäänud väga nigelaks. Selleks ajaks oli täiesti ilmne, et üks pikk eesti murdeuurimise etapp on lõppenud. 2001. a taastati keelekogumisvõistlused uute eesmärkidega, mitte enam ajaloolise murdekeele talletamiseks. Novembris 2001 toimus ESi õppepäev „Keelekoguja kool”, kus anti nõu ka nüüdismurrete kogujatele.

ESi toimetistena ilmusid vaadeldaval perioodil Gustav Vilbaste „Eesti taimenimetused” (1993), Hella Keema „Tartumaa saja-aastaste jutud” (1995)

² Järgnev ülevaade ESi murdetegevusest põhineb Emakeele Seltsi aastaraamatutes 35–47 ilmunud aastaülevaadetel, mille on kirjutanud ESi teadussekretärid Mart Meri (1992–1996), Tõnu Tender (1997–2000) ja Asta Õim (2001).

ja „Võru keel” (1997), Theodor Saare „Kihnu raamat” (1998). Praegu on töös väljaanne „Kultuuripeegel murdekeeles” (Võru murdetekstid, koost. Mari Must ja Eevi Ross). Seltsi viimaseks suurprojektiks on kõrgkooliõpikukski mõeldud monograafia „Eesti murded ja kohanimed” (2002; autorid Karl Pajusalu, Tiit Hennoste, Ellen Niit, Peeter Päll, Jüri Viikberg, toim. Tiit Hennoste).

Tallinna Pedagoogikaülikoolis on läinud kümnendil murretega tegeldud tagasihoidlikult. Seal pole praegu tööl oma murdeuurijaid ega -õppejõude, viimastel aastatel on murdeid õpetanud EKI vanemteadur Jüri Viikberg. TPÜ juures on EKI murdeuurijad kaitsnud ka magistritöid (nt Juhkam 1998, Norvik 1998). TPÜ ja EKI lähedasi kontakte näitab seegi, et TPÜ lõpetajaid on läinud murdeuurijatena tööle EKIsse. EKI teadur Mari Kendla on praegu murrete alal TPÜ doktorant. Setu verbimorfoloogiat on uurinud TPÜ õppejõud Helle Sõrmus (1998). Kaja Toikka magistritöö (2000) käsitleb kirderannikumurde idaosa murde- ja keelekontakte.

Kirjandusmuuseumis on eesti murrete sõnavara dialektomeetrilise uurimisega tegelnud akadeemik Arvo Krikmann. Ta on „Väikese murdesõnastiku” Interneti-versiooni põhjal uurinud statistiliselt kõigi eesti murrete sõnavarasuhteid ja teinud uurimistulemused kättesaadavaks Internetis (vt ka Krikmann, Pajusalu 2000).

Võru Instituut (asut. 1995. a) on lisandunud uue eesti dialektoloogia uurimiskeskusena. Instituudi töökavades on tähtsal kohal ajaloolise Võrumaa keele- ja kohanimeuuringud, ka murdesotsioloogia. Uurimisprojekte on läbi viidud koostöös TÜ dialektoloogide ja sotsioloogidega. Kõik VI keeleuurijad on noored TÜ lõpetanud, enamik neist jätkab veel õpinguid TUs magistri- või doktoriõppes. Kohanimede uurimisega tegelevad Mariko Faster ja Evar Saar (vt Faster, Saar 2002), uue võru kirjakeele struktuuri ja sõnavara uurivat töörühma juhivad Sulev Iva (vt S. Iva 2002), sotsioloogilisi uuringuid teevad Külli Eichenbaum ja Kadri Koreinik (vt Pajusalu jt 2000b; Eichenbaum, Pajusalu 2001). VI praegu teoksil olevad suuremad projektid on „Eesti-võru sõnaraamat” ja „Võru grammatika”. VI toimetiste sarjas ilmunud kogumikes on avaldatud arvukalt artikleid eesti murretest.

Eesti murdeid on üksikute teadlaste poolt uuritud ka Soome ja Rootsi ülikoolides.

Helsingi ülikooli soome-ugri keelte osakonnas kaitses Eino Koponen doktoritööd lõunaeesti sõnavara algupärast (Koponen 1998). Läänemeresoome keelte emeritprofessor Seppo Suhonen on uurinud lõunaeesti keelelist kujunemist (2002), setu morfoloogiat (1997a), leivu keelesaare murde erijooni (1997b) ja kirderannikumurde suhteid naaberkeeltega (2000).

Turu ülikoolis on tegelnud jätkuvalt eesti murretega emeriitprofessor Kalevi Wiik. Viimastel aastatel on ta avaldanud uurimused lõunaeeesti keelelise algupära käsitlemisest (1998), põhja- ja lõunaeeesti murrete piirist (1999b) ja lõunaeeesti murdepiiridest (1999a). Samas ülikoolis töötav Ulla Palomäki on uurinud võrdlevalt soome ja eesti murrete häälikumuutusi (nt Palomäki 2002). Soome ja üldkeeleteaduse osakond andis välja omaette raamatuna Mihkel Toomse käsikirjalise suurtöö „Lõuna-Eesti murded” 111 murdekaarti (Toomse 1998). Ka Karl Pajusalu doktoritöö Mulgi verbimorfoloogia varieerumisest (1996) on valminud ja kaitstud Turu ülikoolis.

Uppsala ülikooli doktoritööna on valminud Tiina Södermani uurimus kirderannikumurde leksikaalsetest karakteristikutest (1996).

2.2. Andmekogud ja aineestiku publitseerimine

Eesti murrete suurim andmekogu on Eesti Keele Instituudi murdearhiiv, millele on ühendatud Emakeele Seltsi kogud. Väiksem murdematerjalide kogu on Tartu Ülikoolil. EKI kogu koosneb sõnavara sedelkogudest, murdetekstide kogudest ja helisalvestuste fonoteegist. TÕS on paber kandjal murdetekste ja helilindistuste kogu. Tulevase uurimistö jaoks on eriti väärtuslikud just helisalvestuste kogud. 2001. a lõpu seisuga oli EKI fonoteegis murrete helisalvestusi üle 2900 tunni, sh kõigist eesti murrakutest. TÕ murdearhiivis on helilindistusi ligi 1000 tundi. Praegu on pakiliseks ülesandeks saanud salvestuste ümbervõtmine laserplaatidele, seda ka vanimate, eriti arhailise murdekeelega helilintide tehnilise kvaliteedi kiire halvenemise pärast. 1990. aastatel on EKIs digiteeritud u 350 tundi helilinte, TÕS on ressursside puudumise tõttu see töö alles algusjärgus.

Kuna eesti murded on tänaseks oluliselt tasandunud, on uute murdematerjalide lisamine vanadele viimasel kümnendil olnud piiratud. Põhitähelepanu on pööratud varasemate kogude alusel elektrooniliste andmebaaside loomisele. EKIs on loodud „Väikese murdesõnastiku” Interneti-versioon, mis on varustatud ka sõnade levikut ja seoseid uurida võimaldava otsingumootoriga, tegemisel on morfoloogiline andmebaas. Parimate vanade lindistuste põhjal koostatakse TÕ ja EKI ühisprojektina eesti murrete elektroonilist korpust. 2002. aasta oktoobri seisuga hõlmab see korpus 370 000 tekstisõna; esindatud on kõik eesti murded, kokku 30 murrakut. Korpuses on helilintidelt transkribeeritud tekstid soome-ugri foneetilises transkriptsioonis ja lihtsustatud süntaktilises transkriptsioonis. Alustatud on morfoloogilise märgendamise automaatpäringute võimaldamiseks. Korpuse põhjal saab uurida nii eesti murrete hääldust kui ka grammatikanähtusi ja sagedast sõnavara.

Aktiivselt on tegeldud viimasel kümnendil murdeainestiku publitseerimisega. EKI on andnud välja viie murde köited murdetekstide akadeemilisest sarjast (Must 1995, Univere 1996, Juhkam, Sepp 2000, Keem, Käsi 2002, Lonn, Niit 2002). Lisaks on ilmunud EKI teadurilt Piret Norvikult Käsmu rannikumurde tekstide raamat koos laserplaadiga (Norvik 2001).

Emakeele Selts andis välja Hella Keema Tartu murde läänerühma vana murdekeelt tutvustava tekstivalimiku (Keem 1995).

Murdelindistustega laserplaatide väljaandmine on olnud EKI uus tegevussuund. Välja on antud nii kõiki murdeid esitav plaat (Viikberg koost. 2000) kui ka eraldi plaadid kirderanniku ja Võru murde tekstidega (Kendla koost. 2001a, 2001b). Jüri Viikbergilt on ilmunud mahukas kõigi eesti murrete kohta põhjalikku teavet ja näiteid esitav laserketas (Viikberg 2002).

Ka murdesõnaraamatuid võiks pidada peale muu publitseeritud ainestikuks. EKIs on ilmunud kaks esimest köidet „Eesti murrete sõnaraamat“ ja kolmas köide on alustanud ilmumist. Plaanis on ka üksikute murrete sõnaraamatud. Neist esimesena on valminud idamurde sõnastik (Pall 1994). Võru Instituut on avaldanud suure võru-eesti sõnaraamatu (S. Iva 2002), mis on mõeldud küll rohkem võru kirjakeele sõnaraamatuks.

Murdelisi tekste on publitseeritud ka mitmetes Kirjandusmuuseumi väljaannetes ja üksikute piirkondade kultuuri tutvustavates teostes, näiteks Theodor Saare „Kihnu raamatus“ (Saar 1998).

2.3. Uurimused

Eksperimentaalfoneetiliste murdeuuringute keskuseks on 1990. aastate teisest poolest saanud jällegi Tartu Ülikool. Uuritud on põhjalikumalt lõuna-eesti vokaale (Pajusalu 1998, Pajusalu jt 2000a, Parve 1998, 2000, Teras 1998a, 1998b, 1999, 2001) ja prosoodiat (Pajusalu jt 2001). Teoksil on ka bakalaureuse- ja magistritöö kirderanniku murrete foneetilisest erijoonest, uurima on hakatud piirkondlike eesti keele aktsentide foneetilist olemust. Uusi andmeid eesti murrete foneetika kohta pakub ka Jaan Rossi ja Ilse Lehiste raamat eesti rahvalaulude temporaalsest struktuurist (2001).

Murrete **fonoloogiat** on käsitletud EKI murdetekstide akadeemilise sarja köidete murdetutvustustes (vt raamatute andmeid eespool). Eraldi monograafiana on ilmunud Salme Nigoli häälikulooline ülevaade Hargla murrakust (Nigol 1994), keskmurde häälikujooni käsitleb Mari Musta ja Aili Univere keskmurde raamat (Must, Univere 2002). Üldistavalt on Võru murde häälikulist eripära vaadeldud Sulev Iva (2000a, 2000b). Karl Pajusalu on uurinud lõuna-eesti hääliku-uuendusi (Pajusalu 1999b). Helmi Neetar on jälginud *tk*-ühendit eesti murretes (Neetar 2002b). Murrete fonoloogia teoreetilisemaid probleeme on käsitletud TÜs valminud foneetilisi mõõtmistulemusi interpreteerivates artiklites (vt ülal), Merike Parve magistritöös „Võru vokalismi erijooni“ (1999), Pire Terasi magistritöös „Võru murde pikkade ja ülipikkade vokaalide akustikast“ (1998a) ning Karl Pajusalu uurimustes morfofonoloogiliste vahelduste (Pajusalu 1992b, 1995, 1996, 2000b) ja lõuna-eesti hoidjakeele kohta (2001).

Muutemorfoloogia kohta on lisandunud ühe murraku morfoloogiasüsteemi ülevaateid, nt Võru murde (Keem 1997) ja keskmurde kohta (Must, Uni-

vere 2002). Ühe murde verbide kõik muuttüübid esitab Ülo Toomsalu ülevaade Setu verbist (1995), Karksi tüübid on toodud Karl Pajusalu doktoritöös, mis käsitleb verbimoodustuse varieerumist (1996). Võru noomeni- ja verbitüübid leiame Sulev Iva koostatud „Võru-eesti sõnaraamatu” (2002) lisast. Murrete tähtsamate morfoloogiliste joonte ülevaated on akadeemiliste tekstiköidete sissejuhatuses (vt eespool). Lõunaeesti morfoloogilisi uuendusi esitab Pajusalu 1999b. Kirjutatud on ka artikleid üksiknähtustest, näiteks komparatiivi tüvemoodustusest (Pajusalu 1995), lõunaeesti *nud*-kesksõna (Keevallik, Pajusalu 1995) ja inessiivi dünaamikast (Pajusalu jt 1999, Velsker 2000), Hargla murraku genitiivist (Rosenberg 2000), Võru *nud*-kesksõnast (Pihelgas 2000).

Sõnamoodustust eesti murretes on viimastel aastatel uuritud vähe. Trükist on ilmunud Inge Käsi artikkel adjektiivisufiksitest Võru murdes (Käsi 2000). TUs on valminud bakalaureusetööd viisiadverbidest Vastseliina murrakus (Saks 1999) ja adverbist Mulgi murdes (Ilves 2000).

Morfosüntaktilistest kategooriatest on käsitletud ainult üksikuid eripärasemaid, nagu kvotatiivi ja jussiivi (Pajusalu, Muiþniece 1997, Metslang, Pajusalu 2002a, 2002b).

Süntaksi alal on samuti uurimusi väga vähe. Liina Lindström on uurinud Võru murde sõnajärge (1997a, 1997b). Tiit Hennoste on äsja kirjutanud varasemate uurimuste põhjal ülevaate eesti murrete süntaktilistest erijoonetest (Hennoste 2002).

Sõnavarauuringuid on olnud viimasel kümnendil kõige rohkem. Eriti põhjalikult on murrete sõnavaraga tegelnud EKI murdeuurijad (vt sõnaraamatute kohta 2.2). Suurtes monograafilistes uurimustes on käsitletud mitmeid mõistealasid, näiteks Gustav Vilbaste taimenimetusi (1993), Vilja Oja doktoritöös eesti murrete värvisõnasid (Oja 2001; samal teemal ka Oja 2000 jm) ja Mari Kendla oma magistrیتöös kalanimetusi (Kendla 1999; samal teemal ka Kendla 1997). Helmi Neetar on uurinud ilmakaari valmiva läänemeresoome keelte atlase ainekute põhjal (Neetar 2000a). Viimastel aastatel on ilmunud ka suurtööd laensõnadest eesti murretes – Lembit Vabalt läti laensõnade kohta (1997) ja Mari Mustalt vene laensõnadest (2000). Uppsalas kaitstud Tiina Södermani doktoritöö käsitleb kirderannikumurde sõnavara (1996) ja Helsingis kaitstud Eino Koponeni doktoritöö lõuna-eesti sõnade ajalugu (1998). Tartus kaitstud magistrیتöodes eritleb Meeli Sedrik Hiiumaa (Sedrik 1994) ja Katrin Uind Kihnu murdesõnavara (Uind 2000). Renate Pajusalu doktoritöös on analüüsitud ka lõunaeesti murrete deiktikuid võrdluses eesti kirjakeele ja naaberkeeltega (Pajusalu 1999; vt ka R. Pajusalu 1998). Elektroonilistel sõnavara andmebaasidel põhinevad uued dialektomeetrilised uurimused (Krikmann, Pajusalu 2000). Eesti murrete sageda-

semat sõnavara käsitlevad esimesed TÜ ja EKI murdekorpuse põhjal tehtud uuringud (Lindström jt 2001, Lindström 2001).

Kohanimedest on uuritud rohkem Lääne-Eesti ja Saaremaa kohanimesid, viimasest ka Marja Kallasmaa doktoritöö (Kallasmaa 1996, 2000a; vt ka Kallasmaa 2000b), ning ajaloolise Võrumaa kohanimesid, millest Evar Saar tegi oma magistritöö (Saar 2001) ja on mitmeid teisi uurimusi (nt Päll 1998, Saar 1998, 1999, FASTER, Saar 2002).

Murdekontaktide uurimine on 1980ndate lõpust tõusnud üheks keskseks teemaks eesti dialektoloogias. Karl Pajusalu doktoritöö (1996) käsitleb Karksi murrakust lähtudes keele- ja murdekontaktide mõju murdekeele varieerumisele ja tasandumisele. Eesti ja eestirootsi murdekontakte on käsitlenud Evi Juhkam magistritöös (1998) ja hiljemgi (Juhkam 2000), kirderannikumurde suhteid naabermurrete ja -keeltega Piret Norvik oma magistritöös (1998) ja artiklites (1996, 2000) ning Kaja Toikka magistritöös (2000). Hiiu murrakute ja soome murrete sõnavarasuhteid jälgib Meeli Sedriku magistritöö (1994b, artiklid samast 1994a, 1995). Sedrik on jälginud ka Hiiu murrakute kontakte eestirootsi murrakutega (1999). Paul Alvre on vaadelnud kirderannikumurde ja vadja keele ühisjooni (Alvre 2000). Eesti-läti keele- ja murdesuhteid eritleb Lembit Vaba doktoritöö (1997). Murdekontaktide uurimise esilekerkimist on toetanud ka rahvusvaheline läänemeresoome keeleatlase projekt. Mitmeid selle raames tehtud uurimusi tutvustab EKI toimetiste sarjas ilmunud kogumik „Studia ad geographiam linguarum pertinentia” (2000).

Murdepiirid ja murrete rühmitamine on tõusnud jälle oluliseks teemaks eesti dialektoloogias. Selle aluseks on olnud murrete uus uurituse tase, mis on lubanud teha ka uusi üldistusi. Ühe esimese tõuke eesti murrete rühmituse edasiseks täpsustamiseks andis oma töödega Tiit-Rein Viitso, kes kirjutas ranniku- ja kirdemurde eristamise poolest (nt Viitso 1996). Karl Pajusalu on tegelnud eesti murdeliigenduse üldprobleemidega (1999a) ja üksikasjalikumalt lõunaeesti murrete rühmitamisega (Pajusalu 1999c, 2000). Lõunaeesti murdeliigendust on analüüsinud Mihkel Toomse murdekaartide alusel Kalevi Wiik (1999a), Andrus Saareste tööde põhjal on Wiik uuesti käsitlenud põhja- ja lõunaeesti murrete piiriala (Wiik 1999b). Lõunaeesti murrete suhteid käsitleb Wiik ka lõunaeesti sünniteooriaid vaadeldes (Wiik 1998). Murrete kui regionaalsete allkeelte sotsiolingvistiline kirjeldamine on samuti kogunud hoogu alles viimasel kümnendil (Pajusalu 1992a, Hennoste 2000).

Murrete nivelleerumise ja murdesotsioloogia uurimine on eesti dialektoloogia uusim haru (vt Hennoste jt 1999). Juurde on tulnud uusi mitme põlvkonna keelekasutuse uuringuid (Org jt 1994, Grigorjev jt 1997, Pajusalu jt 1999). Triin Iva magistritöö analüüsib haritlaste praegust võru keelepruuki

(T. Iva 2002). Sotsioloogiliste uuringutega on alustatud alles viimastel aastatel, nendega on tegelnud põhiliselt Võru Instituut. Selgitatud on lõunaeesi murrete praegust kasutust ja staatust (Eichenbaum 1998, Kasak 1998, Pajusalu jt 2000b; ülevaate uuematest murdesotsioloogilistest töödest sisaldab Eichenbaum, Pajusalu 2001). EKIs on tegelnud murdesotsioloogia küsimustega Jüri Viikberg (nt Viikberg 1997).

3. Praegu teoksil olevad suured murdeprojektid

Eesti murrete sõnaraamat. EKI poolt koostatav ja publitseeritav „Eesti murrete sõnaraamat” jääb ka lähiaastatel üheks mahukamaks eesti dialektoloogia suurprojektiks. Peale vajaduse selle sõnaraamatu järele eesti keele uurimiseks ja arendamiseks üldiselt on töö lõpuleviimisega kiire ka mitme põhiautori kõrge ea tõttu.

Eesti murrete elektrooniline korpus. TÜ ja EKI koostöös loodav elektrooniline murdekorpus on eesti murrete võrdleva uurimise edendamise oluline eeldus. Siiani puuduvad eesti murrete foneetika ja grammatika üldistavad käsitlused, mille tegemist on takistanud just sobiva andmekogu puudumine. Kuigi korpuses on juba kõigist eesti murretest kokku ligi 400 000 tekstisõna, on automaatanalüüse võimaldav tekstide märgendamine alles algusjärgus. Samas ka korpuse kogumaht peaks kasvama vähemalt miljoni tekstisõnani, et selle põhjal oleks võimalik grammatilisi nähtusi uurida. Korpuse valmimist on seni toetatud piiratult eri allikatest (Eesti Teadusfond, programm „Eesti keel ja rahvuskultuur” jm), tööd on koordineerinud 0,5 kohaga töötav teadur ning konkreetseid tööülesandeid täitnud magistrandid ja doktorandid. Korpuse edukaks valmimiseks oleks vaja vähemalt kaht põhikohaga teadurit järgnevas viieks aastaks ning võimalust palgata töövõtulepingutega suuremas mahus tehnilise töö tegijaid. Korpuse valmimine ja uurijatele kasutatavaks tegemine tähendaks kogu eesti murdeuurimise jõudmist uuele tasemele.

Murdearhiivide tänapäevastamine. Nii EKI kui ka TÜ murdearhiivi foonoteegid on ebarahuldavas seisus. Lähematel aastatel oleks vaja digiteerida kõik hea ja rahuldava kvaliteediga murdelindistused. Paber kandjatel olev ainestik tuleks samuti viia elektroonilisse vormi, et teha uurijatele paremini kättesaadavaks.

Piirkondlike allkeelte kirjeldamine, murdesotsioloogia. Uue suunana eesti dialektoloogias on viimastel aastatel tõusnud esile sotsiolingvistiline uurimine, mis jälgib, kuidas ajaloolised murded on muutunud praegusteks piirkondlikeks kõnekeelteks. Sellega on seotud ka murdesotsioloogia, mis uurib kõnelejate suhtumist kohalikku argikeelde ja muid keelehinnanguid. Vastavad uuringud on olulised eesti ühiskonna keelelise struktuuri täpsemaks kir-

jeldamiseks. Nagu sotsioloogiline uurimistöö üldiselt, on ka paljude inimeste kõnet ja suhtumisi empiirilisel analüüsiv sotsiolingvistiline dialektoloogia kallis ja nõuab senisest rohkem raha. Sellealast tööd peaks toetama nii EKIs, TÜs kui ka VIs.

Eesti murrete foneetika, grammatika ja sõnavara võrdlevad uuringud. Kogu eesti keele jaoks on hädavajalikud võrdlevad tüpoloogilised uurimused eesti murrete foneetika, grammatika ja sõnavara kohta. Need tagavad täpsema pildi eesti keele ajaloolisest kohast Läänemere keeleareaalis ja võimaldavad keeleuniversaalide abil esile tuua eesti keele loomuomaseid jooni. Selliseid uuringuid tehakse praegu foneetika alal põhiliselt TÜs, grammatika ja sõnavara alal EKIs, lõunaeesti murrete osas ka VIs. Nendegi uuringute edukaks teostamiseks on vältimatult vaja automaatanalüüse võimaldavat elektroonilist andmebaasi.

4. Eesti murdeuurimise praeguse seisü üldhinnang ja ettepanekud lähitulevikuks

Eesti dialektoloogia arengut viimase kümne aasta jooksul võiks kujutada ühelt poolt väga edukana, teiselt poolt aga kuristiku äärele jõudmisena. Ilmunud on läbi aegade kõige rohkem uurimusi, alustatud või uude etappi jõutud mitmete suurprojektidega. Kasutusele on võetud moodsaid teoreetilisi meetodeid ja juurde on tulnud päris uusi uurimisalasid. Kaitstud on mitmeid doktori- ja magistritöid. Üliõpilaste ja noorte teadlaste hulgas on murrete uurimine jälle väärtustunud. Tekkinud on päris uusi uurimisrühmi, nagu Tartu Ülikoolis eesti murrete foneetika ja fonoloogia uurimisrühm ja Võru Instituudis lõunaeesti sõnavara ja grammatika uurimisrühm. TÜ eesti keele ajaloo ja murrete professori loomist võib pidada üheks paremaks näiteks murdeuurimise tähtsuse uuest tõusust.

Siiski annab üha rohkem tunda murdeuurijate keskmise põlvkonna nõrkus. Eestis on mitmeid vanemasse põlvkonda kuuluvaid ajalooliste murrete häid asjatundjaid ja juba üsna arvukalt ka murretega tegelevaid noori teadlasi. Neist esimesed töötavad aga Eesti Keele Instituudis, teised õpivad-töötavad valdavalt Tartu Ülikoolis. Lähiaastate tähtsaimaks ülesandeks võiks pidada murdeuurijate eduka põlvkonnavahtetuse tagamist EKIs. See aga tähendab kõigepealt materiaalsete võimaluste loomist noortele tööleasumiseks Tallinna.

Kindlasti vajavad stabiilselt suurenevaid ressursse arenguks kõik murdeuurijate töörühmad Eestis. See eeldab eesti murdeuuringute sihipärasat rahastamist nii murdeuuringuteks suunatud sihtfinantseeringute kui ka grantide jm uurimistoetuste abil. Seda, et meil oleks puudu noortest murdeuurijatest, enam samal viisil nagu kümme aastat tagasi ütelda ei saa. Põhiprobleem on ikkagi neile töötingimuste loomises.

Kirjandus

Uurimused

- Alvre, Paul 2000.** Kirderannikumurde ja vadja keele ühisjooni. – *Inter dialectos nominaque*. Pühendusteos Mari Mustale 11. novembril 2000. Koost. ja toim. J. Viikberg. (= Eesti Keele Instituudi toimetised 7.) Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 1–13.
- Eichenbaum, Külli, Karl Pajusalu 2001.** Setode ja võrokeste keelehoiakutest ja identiteedist. – *Keel ja Kirjandus* 7, 483–489.
- Faster, Mariko, Evar Saar 2002.** Võromaa kotussõnimmist. Toim. P. Päll. (= Võro Instituudi toimõndusõq 13.) Võro.
- Grigorjev jt 1997** = Piret Grigorjev, Leelo Keevallik, Ellen Niit, Leho Paldre, Kristi Sak, Ann Veismann. Kihnu murde assimileerumise mustreid Manilaiul. – Pühendusteos Huno Rätsepale 28.12.1997. Toim. M. Erelt, M. Sedrik, E. Uuspõld. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 7.) Tartu, 26–44.
- Hennoste, Tiit 2000.** Allkeeled. – Eesti keele allkeeled. Toim. T. Hennoste. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16.) Tartu, 9–56.
- Hennoste, Tiit 2002.** Murdesüntaks. – Karl Pajusalu, Tiit Hennoste, Ellen Niit, Peeter Päll, Jüri Viikberg. Eesti murded ja kohanimed. Toim. T. Hennoste. Tartu.
- Hennoste jt 1999** = Tiit Hennoste, Leelo Keevallik, Karl Pajusalu. Introduction. – *Estonian Sociolinguistics*. Issue editor T. Hennoste. *International Journal of the Sociology of Language* 139, 1–16.
- Inter dialectos nominaque.** Pühendusteos Mari Mustale 11. novembril 2000. Koost. ja toim. J. Viikberg. (= Eesti Keele Instituudi toimetised 7.) Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2000.
- Iives, Kristi 2000.** Adverb Mulgi murdes. Tartu Ülikooli bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Iva, Sulev 2000a.** Võru vokaalharmoonia erandid. – Karl Pajusalu, Merike Parve, Pire Teras, Sulev Iva. Võru vokaalid. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 13.) Tartu, 85–90.
- Iva, Sulev 2000b.** Võru häälikusüsteemi kajastamine varasemates kirjaviisides. – Karl Pajusalu, Merike Parve, Pire Teras, Sulev Iva. Võru vokaalid. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 13.) Tartu, 91–99.
- Iva, Triin 2002.** Haritlaste võru keel. Tartu Ülikooli magistr töö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Juhkam, Evi 1998.** Dialektkontaktter mellan estniska och estlandssvenska. Tallinn: Tallinns Pedagogiska Universitet.
- Juhkam, Evi 2000.** Eestirootsi tõlkelaenu eesti murretes. – *Inter dialectos nominaque*. Pühendusteos Mari Mustale 11. novembril 2000. Koost. ja toim. J. Viikberg. (= Eesti Keele Instituudi toimetised 7.) Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 53–86.
- Kallasmaa, Marja 1996.** Saaremaa kohanimed I. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Kallasmaa, Marja 2000a.** Saaremaa kohanimed II. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Kallasmaa, Marja 2000b.** Kimbuke terminnimesid Saaremaalt ja Lääne-Eestist. – *Inter dialectos nominaque*. Pühendusteos Mari Mustale 11. novembril 2000. Koost. ja

- toim. J. Viikberg. (= Eesti Keele Instituudi toimetised 7.) Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 73–86.
- Kasak, Enn 1998.** Võru murre ja võro keel. – Õdagumeresoomõ väikuq keeleq. Läänemeresoome väikesed keeled. (= Võro Instituudi toimetised 4.) Võro.
- Keem, Hella 1997.** Võru keel. Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts. Võru Instituut. Tallinn.
- Keevalik, Leelo, Karl Pajusalu 1995.** Linguistic diversity and standardization in Estonian. The history of the active past participle. – *Dialectologia et Geolinguistica* 3, 13–41.
- Kendla, Mari 1997.** Saare- ja Muhumaa kalanimetused. Preprint. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. Tallinn.
- Kendla, Mari 1999.** Lääne-Eesti kalanimetused. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. Tallinn.
- Koponen, Eino 1998.** Eteläviron murteen sanaston alkuperä. Itämerensuomalaista etymologiaa. (= Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia 230.) Helsinki.
- Krikmann, Arvo, Karl Pajusalu 2000.** Kus on keskmurde keskpunkt. – *Inter dialectos nominaque*. Pühendusteos Mari Mustale 11. novembril 2000. Koost. ja toim. J. Viikberg. (= Eesti Keele Instituudi toimetised 7.) Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 131–172.
- Käsi, Inge 2000.** Levinumad adjektiivisufiksiksid Võru murdes. – *Inter dialectos nominaque*. Pühendusteos Mari Mustale 11. novembril 2000. Koost. ja toim. J. Viikberg. (= Eesti Keele Instituudi toimetised 7.) Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 173–178.
- Lindström, Liina 1997a.** Võru murde suulise kõne sõnajärg. Tartu Ülikooli bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Lindström, Liina 1997b.** Eitus Võru murde suulises kõnes. – Õdagumeresoomõ lõunapiir'. Läänemeresoome lõunapiir. Toim. K. Pajusalu, S. Iva. (= Võro Instituudi toimetised 1.) Võro, 143–154.
- Lindström, Liina 2001.** Eesti murrete korpuse iseloomustus argivestlusega võrreldes. – *Keele kannul*. Pühendusteos Mati Ereli 60. sünnipäevaks 12. märtsil 2001. Koost. ja toim. R. Kasik. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 17.) Tartu, 212–221.
- Lindström jt 2001** = Liina Lindström, Varje Lonn, Mari Mets, Karl Pajusalu, Pire Teras, Ann Veismann, Eva Velsker, Jüri Viikberg. Eesti murrete korpus ja kolme murde sagedasema sõnavara võrdlus. – *Keele kannul*. Pühendusteos Mati Ereli 60. sünnipäevaks 12. märtsil 2001. Koost. ja toim. R. Kasik. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 17.) Tartu, 186–211.
- Meri, Mart 1992.** Dialektoloogia kui alusmüür. Kas Saareste algatatud murdekogumise lõpp? – *Keel ja Kirjandus* 6, 361–366.
- Metslang, Helle, Karl Pajusalu 2002a.** Evidentiality in South Estonian. – *Linguistica Uralica* 39, 98–109.
- Metslang, Helle, Karl Pajusalu 2002b.** Evidentsiaalsusest eesti keeles ja Tartu murde *na*-tunnuselise kaudsest kõneviisist. – Väikeisi kiili kokkupuutmisõq. Väikeste keelte kontaktid. Toim. K. Pajusalu, J. Rahman. Võro, 161–177.
- Must, Mari 2000.** Vene laensõnad eesti murretes. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Must, Mari, Aili Univere 2002.** Põhjaeesti keskmurre. Häälikulisi ja morfoloogilisi peajooni. Toim. E. Ross. (= Eesti Keele Instituudi toimetised 10.) Tallinn: Eesti

Keele Sihtasutus.

- Neetar, Helmi 2000a.** Ilmakaared keeleatlases. – *Studia ad geographiam linguarum pertinentia*. Toim. V. Oja, S. Suhonen. (= Eesti Keele Instituudi toimetised 6.) Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 87–101.
- Neetar, Helmi 2000b.** Kihnu murraku kahest erijoonest. – *Inter dialectos nominaque*. Pühendusteos Mari Mustale 11. novembril 2000. Koost. ja toim. J. Viikberg. (= Eesti Keele Instituudi toimetised 7.) Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 179–183.
- Neetar, Helmi 2002a.** Aili Univere kui murdeuurija. – *Emakeele Seltsi aastaraamat 47*, 2001. Tallinn, 7–22.
- Neetar, Helmi 2002b.** *tk*-ühend eesti murretes (välja arvatud *pikk ~ pitk*). – Nime murre. Pühendusteos Valdek Palli 75. sünnipäevaks 30. juunil 2002. Koost. M. Kallasmaa. Toim. M. Kallasmaa, M. Langemets. (= Eesti Keele Instituudi toimetised 11.) Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 113–127.
- Nigol, Salme 1994.** Hargla murraku konsonantism. Toim. K. Pajusalu. Tallinn.
- Niit, Ellen 1997.** Kihnu rahvalaulude keelest. – *Vana Kannel VII:1*. Kihnu regilaulud. Tallinn, 41–46.
- Niit, Ellen 2002.** Häälikuline ülevaade. – Saaremaa I. Peatoim. H. Kään. Tallinn, 467–482.
- Nime murre.** Pühendusteos Valdek Palli 75. sünnipäevaks 30. juunil 2002. Koost. M. Kallasmaa. Toim. M. Kallasmaa, M. Langemets. (= Eesti Keele Instituudi toimetised 11.) Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2002.
- Norvik, Piret 1996.** Kuusalu rannikumurde sõnavara ja selle suhted soome keelega. – *Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum Jyväskylä 10.–15.8.1995. Sessiones sectionum. Lexicologia & Onomastica. Pars V. Redegerunt H. Leskinen, S. Matcsák, T. Seilenthal. Jyväskylä, 139–143.*
- Norvik, Piret 1998.** Die lexikalischen Beziehungen des nordöstlichen Küstendialekts zu den Nachbardialekten und -sprachen. Pädagogische Universität Tallinn. Tallinn.
- Norvik, Piret 2000.** Kirderannikumurde sõnavaralisi suhteid. – *Inter dialectos nominaque*. Pühendusteos Mari Mustale 11. novembril 2000. Koost. ja toim. J. Viikberg. (= Eesti Keele Instituudi toimetised 7.) Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 184–201.
- Oja, Vilja 2000.** Tumemust ja helevalge. – *Inter dialectos nominaque*. Pühendusteos Mari Mustale 11. novembril 2000. Koost. ja toim. J. Viikberg. (= Eesti Keele Instituudi toimetised 7.) Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 251–256.
- Oja, Vilja 2001.** Linguistic studies of Estonian colour terminology. (= *Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 9.*) Tartu.
- Oja, Vilja 2002.** Pall eestlastel ja hõimurahvastel. – Nime murre. Pühendusteos Valdek Palli 75. sünnipäevaks 30. juunil 2002. Koost. M. Kallasmaa. Toim. M. Kallasmaa, M. Langemets. (= Eesti Keele Instituudi toimetised 11.) Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 160–181.
- Org jt 1994** = Ervin Org, Nele Reimann, Katrin Uind, Eva Velsker, Karl Pajusalu. Vastseliina Sute küla elanike murdepruugist ja keelehoiakutest. – *Keel ja Kirjandus* 4, 203–209.
- Pajusalu, Karl 1992a.** Regional and Social Varieties of Estonian. – *Ural-Altische Jahrbücher. Ural-Altaiic Yearbook* 64, 23–34.
- Pajusalu, Karl 1992b.** Sõnalõpuline < e > Karksi murraku verbivormides. Tartu Ülikooli magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õpetoolis.

- Pajusalu, Karl 1995.** *Parree ja param*. Kaksitavuisten A-vartaloiden komparatiivin kehityslinjoja suomessa ja virossa. – Kielen ja kulttuurin Satakunta. (= Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 51.) Turku, 190–221.
- Pajusalu, Karl 1996.** Multiple Linguistic Contacts in South Estonian: Variation of Verb Inflection in Karksi. (= Publications of the Department of Finnish and General Linguistics of the University of Turku 54.) Turku.
- Pajusalu, Karl 1997.** Keskse perifeeria mõjust eesti keele tekkeloos. – Pühendusteos Huno Rätsepale 28.12.1997. Toim. M. Ereht, M. Sedrik, E. Uuspõld. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 7.) Tartu, 167–183.
- Pajusalu, Karl 1998.** Vowel reduction in South Estonian. – *Linguistica Uralica* 34, 234–240.
- Pajusalu, Karl 1999a.** Eesti murded ja murderühmad. – *Emakeele Seltsi aastaraamat* 43, 1997. Tartu, 64–98.
- Pajusalu, Karl 1999b.** Lõunaeesti murdekeskused ja -perifeeriad. – *Õdagumeresoomõ veeremaaq. Läänemeresoome perifeeriad*. Toim. K. Pajusalu, T. Tender. (= Võro Instituudi toimõitiseq 6.) Võro, 65–79.
- Pajusalu, Karl 1999c.** Eteläviron murremaisemat uudessa valaistuksessa. – *Sananjalka* 42, 145–166.
- Pajusalu, Karl 2000a.** Lõunaeesti murdeliigendustest. – *Õdagumeresoomõ piirisüämeq. Keskused läänemeresoome piiridel*. Toim. K. Pajusalu, S. Iva. (= Võro Instituudi toimõndusõq 10.) Võro, 76–88.
- Pajusalu, Karl 2000b.** Alternation of *e* and *a*, *ä* in non-initial syllables in the southern group of the Finnic languages. – *Facing Finnic. Some challenges to historical and contact linguistics*. (= *Castrenianumin toimitteita* 59.) Helsinki, 156–167.
- Pajusalu, Karl 2001.** Baby talk as a sophisticated register: A phonological analysis of South Estonian. – *Psychology of Language and Communication* 5, 81–92.
- Pajusalu, Karl 2002.** Varieerumisreeglid ja optimaalsusteooria. – *Teoreetiline keeleteadus Eestis*. Toim. R. Pajusalu, I. Trigel, T. Hennoste, H. Õim. (= Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4.) Tartu, 195–208.
- Pajusalu, Karl, Liena Muilpniece 1997.** Mineviku partitsiibi grammatikaliseerumisest lõunaeesti murretes. – *Õdagumeresoomõ lõunapiir'. Läänemeresoome lõunapiir*. Toim. K. Pajusalu, S. Iva. (= Võro Instituudi toimõitiseq 1.) Võro, 96–101.
- Pajusalu jt 1999** = Karl Pajusalu, Eva Velsker, Ervin Org. On recent changes in South Estonian: dynamics in the formation of the inessive. – *Estonian Sociolinguistics*. Issue editor T. Hennoste. *International Journal of the Sociology of Language* 139, 87–103.
- Pajusalu jt 2000a** = Karl Pajusalu, Merike Parve, Pire Teras, Sulev Iva. Võru vokaalid. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 13.) Tartu.
- Pajusalu jt 2000b** = Karl Pajusalu, Kadri Koreinik, Jan Rahman. Lõunaeesti keele kasutusest Kagu-Eestis. – *A kiilt rahvas kynõlös. Võrokeste keelest, kommetest, identiteedist*. Toim. K. Koreinik, J. Rahman. (= Võro Instituudi toimõitiseq 8.) Võro.
- Pajusalu jt 2001** = Karl Pajusalu, Merike Parve, Pire Teras. On the main characteristics of the prosody of South Estonian dialects. – *Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum* 7.–13.8.2000. Tartu. Pars VI. *Dissertationes sectionum: Linguistica III*. Redegit T. Seilenthal, curaverunt A. Nurk; T. Palo. Tartu, 9–13.

- Pajusalu jt 2002** = Karl Pajusalu, Tiit Hennoste, Ellen Niit, Peeter Päll, Jüri Viikberg. Eesti murded ja kohanimed. Toim. T. Hennoste. Tallinn.
- Pajusalu, Renate 1998.** Eesti pronoomeneid 2. Võru *sjo*, *taa* ja *tuu*. – Keel ja Kirjandus 3, 159–172.
- Pajusalu, Renate 1999.** Deiktikud eesti keeles. (= Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 8.) Tartu.
- Päll, Valdek 1997.** *L'em'it'ne*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Palomäki, Ulla 2002.** Mataltuneet diftongit suomessa ja virossa. – Väikeisi kiili kokkoptutmisõq. Väikeste keelte kontaktid. Toim. K. Pajusalu, J. Rahman. Võro, 37–51.
- Parve, Merike 1998.** About the phonetic peculiarities of short vowels in the Võro dialect. – Linguistica Uralica 34, 241–246.
- Parve, Merike 1999.** Võru vokalismi erijooni. Tartu Ülikooli magistr töö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Parve, Merike 2000.** On the acoustics of short monophthongs in Vastseliina (South Estonian). – Linguistica Uralica 36, 241–260.
- Pihelgas, Kaire 2000.** *nud*-partitsiibi liitumine vokaaltüvele Võru murrakuis. – Inter dialectos nominaque. Pühendusteos Mari Mustale 11. novembril 2000. Koost. ja toim. J. Viikberg. (= Eesti Keele Instituudi toimetised 7.) Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 257–267.
- Päll, Peeter 1998.** Võru keel kohanimedes. – Lõunaeesti keelest ja kiräkeelest. Toim. N. Reimann, T. Tender. (= Võro Instituudi toimõtisõq 3.) Tartu-Võro, 61–67.
- Rosenberg, Taimi 2000.** Hargla murraku genitiiv. – Inter dialectos nominaque. Pühendusteos Mari Mustale 11. novembril 2000. Koost. ja toim. J. Viikberg. (= Eesti Keele Instituudi toimetised 7.) Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 320–339.
- Ross, Jaan, Ilse Lehiste 2001.** The temporal structure of Estonian runic songs. Berlin and New York: Mouton de Gruyter.
- Saar, Evar 1998.** (S)orava(lõ) paiganimmist. – Lõunaeesti keelest ja kiräkeelest. Toim. N. Reimann, T. Tender. (= Võro Instituudi toimõtisõq 3.) Tartu-Võro, 72–75.
- Saar, Evar 1999.** Wiedergeburt der authentischen Ortsnamendarstellung in Südestland. – XX Congreso Internacional de Ciencias Onomásticas 20-25 Setembro 1999. Faculdade de Filologia – USC. Resumos. Instituto da Língua Galega, 190–192.
- Saar, Evar 2001.** Rápina ja Vastseliina kohanimed. Sünkrooniline ülevaade ja andmebaas. Tartu Ülikooli magistr töö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Saar, Theodor 1998.** Kihnu raamat. (= Emakeele Seltsi toimetised 68.) Tallinn.
- Saks, Maarika 1999.** Viisiadverb Vastseliina murrakus. Tartu Ülikooli bakalaureuse töö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Sedrik, Meeli 1994a.** Hiiu murrakute ja soome murrete ühissõnavarast. – Lähivertailuja 7. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Tammivalkamassa 5.–7.5.1993. Toim. K. Pajusalu, V. Yli-Vakkuri. (= Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 44.) Turku, 103–127.
- Sedrik, Meeli 1994b.** Hiiu murrakute ja Edela-Soome murrete ühissõnavarast. Tartu Ülikooli magistr töö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Sedrik, Meeli 1995.** Hiidenmaan murteiden sanasto: yhteydet Itämeren alueen kieliin. – Itämerensuomalainen kulttuurialue. Toim. S. Suhonen. (= Castrenianumin toimitteita 49.) Helsinki, 98–106.

- Sedrik, Meeli 1999.** Hiiu murrakute kontaktidest eestirootsi murrakutega. Taustast. – Õdagumeresoomõ veeremaaq. Läänemeresoomõ perifeeriad. Toim. K. Pajusalu, T. Tender. (= Võro Instituudi toimõitiseq 6.) Võro, 140–151.
- Studia ad geographiam linguarum pertinentia.** Toim. V. Oja, S. Suhonen. (= Eesti Keele Instituudi toimetised 6.) Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2000.
- Suhonen, Seppo 1997a.** Setu verbi probleeme. – Lähivertailuja 9. Suomalais-virolainen kontrastiiviseminaari 3.–5.5.1996. Lammi. Toim. R. Grünthal, R. Kasik. (= Castrenianumin toimitteita 53.) Helsinki, 47–52.
- Suhonen, Seppo 1997b.** Mõned leivu murde jooned. – Õdagumeresoomõ lõunapiir. Läänemeresoomõ lõunapiir. Toim. K. Pajusalu, S. Iva. (= Võro Instituudi toimõitiseq 1.) Võro, 102–103.
- Suhonen, Seppo 2000.** Kirderannikumurde suhted naaberkeeltega. – Inter dialectos nominaque. Pühendusteos Mari Mustale 11. novembril 2000. Koost. ja toim. J. Viikberg. (= Eesti Keele Instituudi toimetised 7.) Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 362–374.
- Suhonen, Seppo 2002.** Kuidas määratleda lõunaestli keelelist staatust? – Lähivertailuja 12. Soome-estli kontrastiivseminar 30.5.–1.6.2001 Kääriku. Toim. R. Kasik. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 19.) Tartu, 105–112.
- Sõrmus, Helle 1998.** Verb Setu murraku lääneosas. – Kaheksa keelt. Kaheksa rahvast. Koost. J. Öispuu. Toim. M. Joalaid. Tallinna Pedagoogikaülikool. Tallinn, 94–127.
- Söderman, Tiina 1996.** Lexical Characteristics of the Estonian North Eastern Coastal Dialect. (= Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Uralica Upsaliensia 24.) Uppsala.
- Tedre, Ülo 2002.** Ühest isesugusest murdetekstide kogust. – Emakeele Seltsi aastaraamat 47, 2001. Tallinn, 140–149.
- Teras, Pire 1998a.** Võru murde pikkade ja ülipikkade vokaalide akustikast. Tartu Ülikooli magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Teras, Pire 1998b.** About the acoustic of long and overlong vowels in the Võru dialect. – Linguistica Uralica 34, 247–251.
- Teras, Pire 1999.** Keskkõrgete vokaalide kõrgenemine Võru murdes. – Õdagumeresoomõq veeremaaq. Läänemeresoomõ perifeeriad. Toim. K. Pajusalu, S. Iva. (= Võro Instituudi toimõitiseq 4.) Võro, 189–200.
- Teras, Pire 2001.** The Raising of Mida Vowels in the Võru Dialect. – 21. fonetiikan päivät. Turku 4.–5.1.2001. Eds. S. Ojala, J. Tuomainen. (= Publications of the Department of Finnish and General Linguistics of the University of Turku 67.) Turku, 169–178.
- Toikka, Kaja 2000.** Kirderannikumurde idaosa murde- ja keelekontaktid. Magistritöö autoreferaat. Tallinna Pedagoogikaülikooli läänemeresoomõ keelte õppetool. Tallinn.
- Toomsalu, Ülo 1995.** Setu verbi grammatika ja sõnastikud. Tallinn: Keel ja Kirjandus.
- Toomse, Mihkel 1976–1984.** Lõuna-estli murded 1–30. Käsikiri Turu ülikooli soome ja üldkeeleteaduse osakonnas.
- Toomse, Mihkel 1998.** Lõuna-estli murded 1–30. Kaardid. Toim. K. Pajusalu. (= Publications of the Department of Finnish and General Linguistics of the University of Turku 56.) Turku.
- Uind, Katrin 2000.** Kihnu murraku sõnavara. Tartu Ülikooli magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.

- Vaba, Lembit 1997.** Uurimusi läti-eesti keelesuhetest. Tallinn-Tampere.
- Velsker, Eva 2000.** Inessiivi lõpu varieerumine Vastseliina murrakus. Tartu Ülikooli magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Viikberg, Jüri 1997.** Dialects and minorities contra official language. – Language minorities and minority languages in the changing Europe. Proceedings of the 6th International Conference on Minority Languages. Gdansk, 109–114.
- Viitso, Tiit-Rein 1996.** Virumaa keeled. – Virumaa. Koguteos. Koost. K. Saaber. Tallinn, 390–401.
- Viks, Ülle 1992.** Eesti murded arvutis. – Keel ja Kirjandus 6, 346–349.
- Vilbaste, Gustav 1993.** Eesti taimenimetused. (= Emakeele Seltsi toimetised 20.) Tallinn.
- Wiik, Kalevi 1998.** Lõunaeesti sünniteooriatest. – Lõunaeesti keelest ja kirakeelest. Toim. N. Reimann, T. Tender. (= Võro Instituudi toimõitiseq 3.) Tartu-Võro, 18–38.
- Wiik, Kalevi 1999a.** Etelä-Viron murrerajat. – Ödagumeresoomõ veeremaaq. Läänemeresoome perifeeriad. Toim. K. Pajusalu, T. Tender. (= Võro Instituudi toimõitiseq 6.) Võro, 93–114.
- Wiik, Kalevi 1999b.** Viron murteiden pohjois-etelä-rajaa. – Ödagumeresoomõ veeremaaq. Läänemeresoome perifeeriad. Toim. K. Pajusalu, T. Tender. (= Võro Instituudi toimõitiseq 6.) Võro, 115–125.

Tekstikogud

- Juhkam, Evi, Aldi Sepp 2000.** Läänemurde tekstid. Toim. A. Haak. (= Eesti murded VIII.) Eesti Keele Instituut. Tallinn.
- Keem, Hella 1995.** Tartumaa saja-aastaste jutud. Valimik murdetekste V. Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts. Tallinn.
- Keem, Hella, Inge Käsi 2002.** Võru murde tekstid. Toim. A. Sepp. (= Eesti murded VI.) Eesti Keele Instituut. Tallinn.
- Lonn, Varje, Ellen Niit 2002.** Saarte murde tekstid. Toim. E. Juhkam. (= Eesti murded VII.) Eesti Keele Instituut. Tallinn.
- Must, Mari 1995.** Kirderannikumurde tekstid. Toim. H. Viires. (= Eesti murded V.) Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. Tallinn.
- Norvik, Piret 2001.** Käsmu randlaste jutte. Eesti Keele Instituut. Tallinn. (+ CD)
- Univere, Aili 1996.** Idamurde tekstid. Toim. V. Pall. (= Eesti murded IV.) Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. Tallinn.

Sõnaraamatud

- Eesti murrete sõnaraamat**, I köide. Koost. A. Haak, E. Juhkam, M. Must, M. Mäger, H. Neetar, S. Nigol, E. Niit, V. Oja, V. Pall, E. Ross, A. Univere, H. Viires. Toim. H. Neetar, E. Niit, E. Ross. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 1994–1997.
- Eesti murrete sõnaraamat**, II köide. Koost. A. Haak, E. Juhkam, M. Must, H. Neetar, S. Nigol, E. Niit, V. Oja, E. Ross, H. Viires. Toim. A. Haak, E. Niit, V. Oja, A. Sepp, J. Viikberg. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 1997–2001.

- Eesti murrete sõnaraamat**, III köide. Koost. A. Haak, E. Juhkam, M. Kendla, V. Lonn, M. Must, H. Neetar, S. Nigol, E. Niit, P. Norvik, V. Oja, V. Pall, E. Ross, A. Sepp, J. Viikberg, H. Viires. Toim. A. Haak, E. Juhkam, V. Lonn, H. Neetar, P. Norvik, V. Oja, J. Viikberg. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 2001–.
- Iva, Sulev 2002.** Võro-eesi synaraamat. (= Võro Instituudi toimõndusõq 12.) Tartu-Võro.
- Pall, Valdek 1994.** Idamurde sõnastik. Eesti Keele Instituut. Tallinn.

Murdeplaadid

- Kendla, Mari (koost.) 2001a.** Kirderannikumurde palu. CD. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Kendla, Mari (koost.) 2001b.** Võru murde palu. CD. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Viikberg, Jüri (koost.) 2000.** Eesti murdepalu. CD. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Viikberg, Jüri 2002.** Eesti murdeplaat. CD-ROM. Tallinn: Eesti Keele Instituut, Tiigrihüppe Sihtasutus.